№ 167 Սեպտեմբերի 8 (20) 1881 Սեպտեմբերի 8 (20) № 167

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայոց խնդիր.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. «Վագըմ» լրագիրը և հայերի թիւը. Իտալիա. Թիւրքիա. Նամակ Պարսկաստանից.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Նամակ Թիւրքիայից.

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

Այժմ երբ Հայոց խնդիրը հերթական խնդիր է դարձել արևելեան խնդիրների շարքում, ամեն տեսակ հակասող տեղեկութիւններ ենք լսում այդ խնդրի վերաբերութեամբ:

Մի կողմից կարդում ենք լրագիրներում թէ Անգլիայի ներկայացուցիչ Կ. Պօլսի մէջ, լօրդ Դիւֆըրին, ստացել է իր կառավարութիւնից հրահանգներ ամեն կերպ նպաստել հայոց խնդրի անյապաղ և աջող լուծվելուն, իսկ միւս կողմից կարդում ենք որ նոյն լօրդ Դիւֆըրին ամենևին հակված չէ Հայաստանի մէջ հայ, կամ առհասարակ քրիստոնեայ նահանգապետի նշանակվելուն:

Ահա ինչ ենք կարդում այդ մասին ռուս „Պօրեադօկ" լրագրում:

„Հայաստանը շարունակում է սպասել խոստացած վերանորոգութիւններին: Հայոց պատրիարքը Ներսէսը ներկայացրեց անգլիական դեսպան, լօրդ Դիւֆըրինին, այն վերանորոգութիւնների ծրագիրը, որոնց մէջ կարիք ունի Հայաստանը: Նա խորհուրդ է տալիս նշանակել հայոց նահանգների մէջ մի քրիստոնեայ նահանգապետ և առաջարկում է այդ պաշտօնի համար Նուբար-փաշային, նմանապէս խորհուրդ է տալիս ընտրել գաւառների գլխաւորներին մասամբ մահմետականներից քրիստոնեայ օգնականներով, մասամբ քրիստոնեաներից, մահմետական օգնականներով, նայելով այս կամ այն գաւառի մէջ երկու դաւանութիւններին պատկանող ազգաբնակութեան թւական փոխադարձ յարաբերութեանը: Բայց լօրդ Դիւֆըրին այն կարծիքի է թէ Հայաստանի մահմետական ազգաբնակութիւնը անչափ մեծ է և անյարմար կը լինէր նշանակել այդ երկրում քրիստոնեայ նահանգապետ: Դորան պատրիարքը պատասխանեց, որ ինքն անձամբ մասնակից եղած լինելով Լիբանանի քաղաքական կազմակերպութեան գործում, կարող է վկայել որ այդտեղ էլ աչքի առաջ ունէին, որ ազգաբնակութեան մեծ մասը մահմետական է և այնու ամենայնիւ Լիբանանում նշանակվեցաւ քրիստոնեայ նահանգապետ: Պատրիարքը աւելացրեց, որ իր ծրագրի ընդունելը կապահովացնէր հայերի հաւատարմութիւնը սուլթանին:"

Այդ լուրը կարդալուց յետոյ մարդը կամայ ակամայ հարցնում է. արդեօք դա մի սուտ լուր է, թէ լօրդ Դիւֆըրինի և Անգլիայի բոլոր աշխատութիւնները Հայաստանի օգտին կեղծաւորութիւն էին: Ի՞նչ օգուտ կարող են բերել Թիւրքաց Հայաստանի մինչև անգամ ամենաերևելի վերանորոգութիւնները, եթէ այդ նահանգի մէջ նշանակվի մի մահմետական, մի թիւրք պաշտօնեայ, մի թիւրք փաշա, որպէս նահանգապետ: գործը կը մնայ նոյն դրութեան մէջ, ինչ դրութեան մէջ էր դարերից առաջ, ինչ դրութեան մէջ է և այժմ: Մենք հրաժարվում ենք հաւատալ անգամ այդ լուրին, որովհետև չենք կարծում որ Անգլիան և լօրդ Դիւֆըրին կամենում էին միայն խաղալ հայոց ժողովրդի հետ: Եթէ կայ, առհասարակ, հայոց խնդիր, եթէ հոգում են Հայաստանի բարեկարգութեան մասին, ո՞ւմ մասին գլխաւորապէս հոգում են,—ճնշված քրիստոնեաների, թէ ճնշող մահմետականների մասին: Ի՞նչ կը նշանակէ բարեկարգելով Հայաստանը, իշխանութիւնը տալ քրիստոնեաներին թշնամի թիւրք փաշայի ձեռքը: Դա ծա՞ղր է, թէ ի՞նչ բան է:

Վերջապէս այդ էլ սխալ է, թէ հայերը բուն Հայաստանում, այսինքն այն չորս վիլայէթներում, որոնց համար ինքնավարութիւն է պահանջվում, մահմետականներից փոքրաթիւ լինէին: Բոլոր վիճակագրութիւնները ցոյց տուեցին թէ այդ չորս վիլայէթներում հայերը, մինչև անգամ չը հաշւելով երկրի միւս քրիստոնեաներին՝ ասորիներին, յոյներին և ոչ—մահմետականներին, օրինակ եզիդներին, հրէաներին և այլն, բազմաթիւ են քան թէ մահմետականները:

Դարձեալ մի հարց. արդեօք կարելի՞ է հաւատալ թէ լօրդ Դիւֆըրին, լուսաւորված եւրոպացին, հետևէր նոյն լօգիկային, որին հետևում էր թիւրքաց արտաքին գործերի նախկին մինիստր, Աբէդին-փաշան, գլխաւորապէս ուշադրութիւն դարձնելով ոչ թէ ազգութեան, ցեղի, այլ կրօնի վրա և մոռանալով որ բուն Հայաստանի մահմետական բնակիչների մեծ մասը, ինչպէս շատ իրաւացի կերպով նկատել է այս օրերս և „Ժուրնալ Դ'Օրիան" լրագիրը, ցեղով, ազգութեամբ հայեր են:

Լիբանանի մէջ, նոյնպէս և Բօլգարիայի մէջ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

Կ. Պօլիս, 22 օգոստոսի

«Մշակի» գոյութիւնը սկսելու օրից ի վեր, երբ ռուսահայերի կեանքի բորբոսնած և հոտած հաստ կեղևը սկսեց փշրվիլ ամեն ծայրերից Գրիգոր Արծրունու անդադար նետած ուժգին քարերով, այդ նեխված կեանքի արձակած ժահահոտ գոլորշիներից շշկլված, շատ բթամիտներ սկսեցին ամեն կողմից աղաղակել թէ՝ «ինչ է անում մեզ հետ այս մարդը. ուր է տանում նա մեզ. նա փշրում է ամեն բան, բայց ոչինչ չէ շինում» և այլն և այլն: Ինչպէս ձեզ յայտնի է, այս տեսակ մարդիկ դեռ կան մեր մէջ և այժմ եւս. և դոքա այնպիսիներն են, որոնց ուղեղի բոլոր ուժը սպառված է ինքնապաշտութեան, նիւթամոլութեան, ապականութեանց և սահմանափակ շահերի բոլոր ծանրութեամբ. բայց փառք Աստուծոյ, որ նոր սերնդի վրա հասնելով, այդպիսիների թիւը օրից օր նուազելու վրա է:

Ճիշդ նոյն դրութիւնն է ներկայացնում այժմ Կ. Պօլիսը ձեր աշխատակցի այստեղ գալու օրից ի վեր: Տեսնելով և յայտնելով ձեզ սոցա անհուն և աններելի թերութիւնները (որը կատարելու համար, յուսով եմ, հարկաւոր չէ ունենալ ոչ մի առանձին սրահայեցողութիւն, ոչ էլ մի գերբնական տաղանդ, այլ սոսկ ամենապարզ լօգիկա և դիտողութիւն), նոյնպէս խօսելով այդ թերութիւնների մասին իրանց սեփական լրագիրների մէջ, սոքա վերջ ի վերջոյ այնչափ վերթեան իրանց քնից, որ միանգամից չը կարողանալով հասկանալ միմեանց յետևից լսածները և ոչ էլ պատասխանել նոցա, սկսեցին վերջապէս բռնել նոյն ճիրքը, ինչ բռնեցին ռուսահայերի խաւարամիտները Գրիգոր Արծրունու վերաբերմամբ, ասելով օրինակ թէ՝ «այսպէս խօսող և անխնայ հարուածող մարդը կարող է լինել միայն ազգի թշնամին. թէ սա մի վնասակար ռուսահայ է, որը եկել է մեզ մօտ մի գաղտնի նպատակաւ մեր բոլոր «մեծ» և «պատկառելի» հաստատութիւնները քանդելու և կործանելու համար» և այլն և այլն այս տեսակ հարիւր ու մէկ բաներ, որոնց լսեց Մշակը ամենայն ճշգութեամբ նոյնպէս իր գոյութեան առնելու սկզբներում: Այս ճշգութիւնը այնչափ զարմանալի է, որ ինչպէս Մշակի դէմ տրտունջ և բողոք բարձրացողները ռուսահայերի մէջ միայն նոքա էին, որոնց խիղճը կեղտոտ էր և рыльце въ пуху, նոյնպէս այդ կերպ խօսողները այժմ այստեղ հասարակութեան մէջ ամենավնասակար, շահամոլ և անուանարկ ճանաչվածներն են: Այդպիսիներին մի ըստ միոջէ համարելը և անուանելը շատ պատիւ կարող էր բերել նոցա աննշանութեան համար Մշակի ընթերցողների առաջ, վասն որոյ կը բաւականանամ միայն յիշելով մի խմբագիր և մի ազգային ժողովի երեսփոխան, որոնք ամենքից շատ նախանձախնդիր եղողներն են Կ. Պօլսի հայերի պատւին Մշակի աշխատակցի այս բուռը և «անխրատցի» յարձակմանց դէմ:

Այդ խմբագիրը նա է, որը մինչև հիմայ կըրկնում է թէ՝ նա նոյն հանգստութեամբ իր լրագիրը կը շարունակէ հրատարակել, եթէ նա ունենայ նաև մի հատ բաժանորդ. այդ մարդը «Թէրջիւմանի Էֆքեար» լրագիրն է, որ ամենականաւոր կերպով ստանում է Հասունի միջնորդութեամբ զանազան եղուիտական կոնգրեգացիաներից իր նշանաւոր հասոյթը, Ֆրանսիայից արտաքսած և Հայաստան փոխադրվելու նպատակաւ ժամանակաւորապէս այստեղ պատսպարված եղուիտների շահերը պաշտպանելու համար. իսկ ազգային ժողովի արդէն «ամենայայտնի» երեսփոխանը ձեզ էլ լաւ յայտնի է այժմ, երբ Ստեփան փափազեանի անունը երկու անգամ յիշվել է Մշակի մէջ: Ահա յիրաւի մի հետաքրքիր երևոյթ, որը ռուսահայերի համար առաջին անգամից դժուարութեամբ կարող է հասկացվել. երևակայեցէք, որ այս անձը արդէն մի քանի տարի շարունակ Մուշի երեսփոխանն է ազգային ժողովի մէջ, չը լինելով ինքը ոչ մշեցի և ոչ էլ Մուշը տեսած կամ ճանաչող մի մարդ. ինչու. որովհետև «սահմանադրութիւն» ասված խայտառակ հաստատութեան կանոններին համեմատ 140 երեսփոխաններից հարիւրը անպատճառ պիտի լինեն Կ. պօլսեցիք, իսկ մնացածները գաւառացիք (ինչ հիման վրա—այդ գիտեն Կ. պօլսեցոց գրպանի շահերը): Բայց որովհետև գաւառացիներից էլ երեսփոխան ընտրվելու համար, հարկաւոր է Կ. Պօլսի մէջ առ քիչը ապրել չորս տարի, ուստի այսպիսով բանը վերջացել է նորանով, որ Կ. Պօլսի ազգային ժողովի մէջ (ամօթ էլ չը լինի ասել) քսան տարի ազգի վիճակը տնօրինողները եղել են միայն բուն Կ. պօլսեցի դարդակարան (բացի միայն իրանց գրպանին վերաբերեալ շահերին ի հարկէ) սրտատախտակները. Այդպիսիներից իր շահերը ամենից լաւ իմացողը քըսան տարուայ մէջ եղաւ յիշեալ փափազեան անձը, որը ամիսը 25 րուբլի վարժապետութիւն անելով, այստեղի մի քանի խեղճ մշեցի համալների ձեռքով մի քանի ղրուշով Մուշի երեսփոխան ընտրվելով, կարողացաւ չորս տարուայ մէջ երեք հոյակապ տներ շինել և ահա ինչպէս. այսօր վէճ է բացվում դիցուք Սիսի կաթողիկոսի հարցի մասին, որի խնդիրը բնաւ իր երեսփոխանական մասնաւոր հսկողութեան չէ վերաբերվում. տեսնելով սակայն թէ այդ հարցը ազգային ժողովի մէջ պիտի վիճարանվի և նորա իրաւասութեամբ վերջանայ, նա իսկոյն կը վազէ այն անձի մօտ, որից կարելի է 50. հարիւր, նաև երբեմն էլ աւելի ոսկի պոկել նորա դատին ժողովի մէջ պաշտպան կանգնելով: Այն օրից, որ այդ երևելի արարածի անկուշտ աչքը կշտացրվեց, էլ պրծաւ. ազգային ժողովը թող պատրաստ մնայ ամեն տեսակ սկանդալներին և խայտառակութիւններին այդ մարդու և իր նման մի աւազակապետական խմբակի ձեռքից: Ի՞նչ արած, ինչ ճար կայ, դիցուք թէ նորան դուրս արեցին երեսփոխանութիւնից (որի օրինակը դեռ չէ եղած), աւելի վատ այն ժամանակ, որովհետև կրկին անգամ մի քանի ղրուշով կաշառված համալներից ընտրվելով, նա դարձեալ ներս կը գայ և աւելի մեծ սկանդալներ կանէ: Դիցուք թէ նորան ծեծից զայրացած ժողովուրդը, ինչպէս այդ եղաւ Ներսէսի վերջին հրաժարականի ժամանակ, դորանից էլ ոչինչ օգուտ, որովհետև միւս օրը չորերը սրբելով, նա դարձեալ կը գայ կը նստէ իր տեղը և դարձեալ կը շարունակէ սկանդալներ անելը. Ինչ արած այսպիսիների դէմ. էլ ինչ ճար կայ. ոչինչ. ոչինչ ճար, ոչինչ միջոց:

Հիմայ չէք զարմանայ որ ձեր աշխատակցի արած քննադատութեանց դէմ առաջին ձայն բարձրացնող և «Հայոց պատւի» նախանձախնդիր կանգնողը հէնց սա է մի շարք յօդուածներ գրելով «Հայրենիքի» մէջ, կոչելով «Մշակը» «վաղուց արդէն» «ազգավնաս» լրագիր, իսկ նորա աշխատակցին էլ այժմ նոյն «ազգավնաս» նպատակաւ Կ. Պօլիս եկած մէկը: Իր յօդուածներից մէկի մէջ այդ պարոնը իր բոլոր ասածներին հաստատութիւն էր բերում այն, թէ «Մշակի» ուղղութեան և նորա աշխատակցի մասին իրան վաղուց արդէն գրել են Պետերբուրգից «շատ արժանայարգ» անձինք. էլ կարող էք գտնել թէ ում հետ գործ ունէ նա և ինչ պտուղ է...

Խեղճ Ներսէս պատրիարքը այսպիսի մի քանիների ձեռքից էլ չը գիտէ թէ ուր փախչէ, ճարահատված ամենայն դէպքում զիջումն է անում նոցա, սկանդալներից ազատվելու համար, վասն որոյ որ և իցէ մի քննիչ յանձնաժողով կամ մասնախումբ կազմված ժամանակը Ստեփան փափազեանին էլ անպատճառ մէջը կը մտցնեն, որ էլ հրապարակական խայտառակութիւններ չը պատահեն:

Այս ամենից յետ, ինչ մտքի վրա է ընկնում մարդ.—Կ. Պօլսի գործիչների ընթացքի և արարքների վրա մշտապէս հսկելու և ազդելու համար, քիչ է միայն որ և իցէ մի ռուսահայի ժամանակաւորապէս այստեղ ապրելը և պրօպագանդա անելը, այլ հարկաւոր՝ կամ մշտապէս, թէպէտ փոփոխակի հերթերով, այստեղ մի քանի ռուսահայերի լինելը, թէ մի ռուսահայ անկախ օրգան ունենալը: Ահա երբ կարող են միայն ռուսահայերը միշտ ճիշդ տեղեկութիւն և փրկարար ազդեցութիւն ունենալ Կ. Պօլսի բարոյապէս ու մտաւորապէս փտած ինտելլիգենցիայի վրա:

Յայտնի իրողութիւն է, որ արծարծումներից, քննադատութիւնից, օրվայ լուսից վախեցողները և սիրտը դողերը՝ ամենքից շատ պակասութիւններ ունեցող, խիղճը աղտոտ և դուռը կեղտոտած հասարակային մարդիկ և հաստատութիւններ են: Հէնց այսպիսիներն են, ինչպէս ասեցի որ «Մշակի» նոր դուրս եկած ժամանակը ամենից շատ էին բղաւում, աղաղակում այդ լրագրի բռնած յարձակողական ըն-

բազմաթիւ մահմետականներ կան, բայց ոչ-ոքի գլուխը չէր մտած այդ երկիրների մէջ վերանորոգութիւններ իրագործելու ժամանակ, իշխանութիւնը յանձնել մի Թիւրք, մահմետական նահանգապետին։ Այդ կը նշանակէր քանդել նոյն իսկ այն վերանորոգութիւնները, որոնց իրագործման համար այդքան ջանք էր թափած, այդ կը նշանակէր ջուր մաղել, աւելի ոչինչ։

Մենք դարձեալ հրաժարվում ենք հաւատալ Դիւֆըրինի վերև յիշված պատասխանին։ Կամ գուցէ անգլիական դիւանագէտը դիտմամբ ցոյց է տալիս իր անկողմնապահութիւնը դէպի Թիւրքիան, որպէս զի ընդդիմադրութիւն գրգռելով հայերի և նրանց ներկայացուցչի, Ներսէս պատրիարքի կողմից, ցոյց տայ այդ ընդդիմադրութիւնը, որպէս արդարացի բողոք, որ անհնարին է անտես առնել։

Եթէ ոչ, ի՞նչ կը նշանակէ այդ տեսակ լօգիկա. մի փոքրիկ, սակաւաթիւ ազգութիւն ճնշված է մի այլ, բազմաթիւ ցեղից, այդ փոքրամասնութեան համար հոգում է Եւրոպա, կամենում է բարենորոգումներ մտցնել նրա երկրում, բայց որովհետև ճնշողները մեծամասնութիւն են, ուրեմն նոյն ճնշողների ձեռքը պէտք է յանձնել ճնշված փոքրամասնութեան ներքին կառավարութիւնը։ Պարզ է որ այն ժամանակ ոչինչ բարենորոգութիւն չի լինի։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

ՂԱՐՍԻՑ ստացանք մի հեռագիր որ այդտեղ ժողովված է 400 ռուբլ յօգուտ «Ժուրնալ դ'Օրիան» լրագրի և այդ գումարը ուղարկվեցաւ փոստով «Մշակի» խմբագրութեան անունով։ Առաջվայ փողերի հետ կանի 845 ռուբլ։

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք «Կանոնագրութիւն հայոց բարեգործական ընկերութեան Կովկասում» կանոնագրութիւնը տպված է հայերէն և ռուսերէն լեզուով։

—

«Մշակի» խմբագրութիւնը շնորհակալութեամբ ստացաւ պ. Գաբրիէլ Սունդուկեանցից նրա «Խաթաբալա» կոմեդիան, առանձին բրօշիւրայով տպված, Յ. Մարտիրոսեանցի տպարանում։ Տիպը շատ գեղեցիկ է և մաքուր։ Կոմեդիան նուիրված է Միհրդատ Ամիրխանեանի յիշատակին, որ և ստեղծեց բեմի վրա Գարասիմ Նակուլիչի տիպը։ Մեր ստացած օրինակի վրա յայտնված չէ թէ որքանով է ծախվում գրքոյկը և որտեղ նրան կարելի է առնել։ Կոմէդիայի բովանդակութեան վրա մենք աւելորդ ենք համարում խօսել, քանի որ նա ծանօթ է ոչ թէ միայն թիֆլիսեցիներին, բայց և Ռուսաստանի բոլոր հայերին։ Այդ պիէսան առաջին անգամ ներկայացրած է եղել 1866 թւին։

—

Այսօր, երեքշաբթի օր, սեպտեմբերի 8-ին, ինչպէս հաղորդում է «Кавказъ» լրագիրը, ժամը 1-ին կէսօրից յետոյ, պիտի բացվի հանդիսաւոր կերպով Թիֆլիսի հնագիտական ժողովը։ Նիստերը լինելու են փոխարքայի պալատի մէջ։

—

Լսում ենք որ երևելի գիտնական Վիրխովին ընդունելու համար Թիֆլիսի բժշկները պէտք է պատգամաւորութիւն ուղարկեն Մցխեթ, իսկ պրօֆէսորի Թիֆլիս հասնելուց մի քանի օր յետոյ մեր բժիշկները դիտաւորութիւն ունեն տալ նրան մի ճաշկերոյթ։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„ՎԱԳԸԹ" ԼՐԱԳԻՐԸ ԵՒ ՀԱՅԵՐԻ ԹԻՒԸ

—

Վագըթ իւր այս աւուր թուով սա յայտարարութիւնը կընէ, որոյ արժէքին վրայ մեր կողմէ բան մը յաւելուլ չենք ուզեր։

„Զրոյց ելած էր թէ հրահանգներ եկած են Կ. Պօլսոյ դեսպանաց Անատոլուի (Հայաստանի) բարենորոգմանց նկատմամբ. բայց ստուգուած է որ այդ զրոյց անհիմն է։ Այսպիսի ընդհանուր հրահանգ մը գալու համար, պէտք է որ տէրութեանց միջև համաձայնութիւն կենայ այդ խնդրոյ վրայ։ Բայց Անատոլուի բարենորոգմանց մասին բնաւ համաձայնութիւն չը կայ։ Կարելի է որ այս մասին խօսուած լինի այն հրահանգաց մէջ՝ որոց համար ըսինք թէ եկած են Լորտ Տըֆէրինի, բայց չեմք կարծեր որ Անգլիոյ դեսպանին հրահանգ տրուած լինի աւելի բան մ'ընելու քան թէ բարեկամական դիտողութիւններ ուղղել Բ. Դրան"։

Վագըթ իւր այս աւուր թուով Մասիսէն կընդօրինակէ հայոց թւոյն վերաբերեալ հատուածը, զոր Փարիզի կրթական հանդէս մը հրատարակած էր, և զոր մեք բացատրած էինք, և յետոյ սա տարօրինակ խորհրդածութիւնը կընէ թէ. „Աշխարհի երեսը ցրուած այսչափ փոքրաթիւ ազգ մը (Հայք) թագաւորութիւն, իշխանութիւն, կամ մինչև իսկ ինքնօրինութիւն ստանալու անկարող լինելով, յայտնի է որ Երմենիստան, Փիլան, խօսքերն երևակայութիւն են պարզապէս"։

Յայտնի է որ Վագըթ իրաւունք չունի այսպէս խորհելու։ Եթէ հայկական թագաւորութիւն մը հաստատելու համար հայոց թուոյն և եթ նայիլ պէտք լինէր, տարակոյս չը կայ որ հայք շատ աւելի բազմաթիւ են քան թէ թագաւորութիւն ունեցող կարգ մը ժողովուրդք, որպէս Հելլենք, Փորթուկէզք, Հոլանտացիք, Տանիմարքացիք։ Դարձեալ, եթէ հայկական իշխանութիւն մը հաստատելու համար հայոց թիւն ի հաշիւ առնուլ պէտք լինէր, տարակոյս չը կայ որ հայք շատ աւելի բազմաթիւ են քան թէ կարգ մ'իշխանութիւններ, որպիսի են Պուլկարիա, Սերպիա, Գարատաղ, և այլն։ Եւ եթէ ինքնօրինութիւն տալու համար հայոց թիւ ի նկատ առնուլ պէտք լինէր, յայտնի որ հայք շատ աւելի բազմաթիւ են քան թէ ինքնօրինութիւն վայելող կարգ մը ժողովուրդներ, որպիսի են Արևելեան Ռումէլիի, Լիբանանի, և այլն բնակիչք։ Խնդիրն հոս է սակայն թէ այս երևակայական բաներէն ո՛չ մին թւով և եթ կը լինի, և եթէ հայք ո՛չ թագաւորութիւն, ո՛չ ինքնօրինութիւն, ո՛չ ալ իշխանութիւն ձեռք բերելու հետամուտ չեն, և միշտ կը փափաքին Օսմ. տէրութեան հովանաւորութեան ներքև մնալ, պատճառն այն չէ թէ իրենք երեք միլիոնէն աւելի չեն։ Վագըթ իւր սովորական սրամտութեամբ պէտք էր քաջ ըմբռնէր այս կէտը։

(Մասիս)

ԻՏԱԼԻԱ

—

Վիկտոր Էմմանուէլ թագաւորի մահից յետոյ Հռոմի մէջ այնպիսի շքեղ և բազմամարդ թաղում չէ կատարվել, ինչպէս նորերումս կատարվեցաւ թատրօնական գըր-

---

թայքի դէմ, մէջ բերելով ի հարկէ «յանուն ազգասիրութեան» զանազան տեսակ կեղծ պատճառներ։ Բայց այդ փարիսեցիների հոգսը ի հարկէ ազգասիրութիւնը չէր, այլ իրանց սեփական գլուխը, որը պիտի ուտէր իրան արժանի հարուածը հերթը իրան հասած ժամանակ։

Դատապարտելով և մերկացնելով ռուսահայ հասարակութեան մէջ դարերով դիզված կեղտը, «Մշակը» չէր մոռանում և տաճկահայերին էլ, այլ կարողացածին չափ յիշում էր սոցա իրանց բռնած բոլոր անհաստատ, կեղծ, խաբուսիկ և ապիկար գործերի մասին էլ։ Բայց լինելով այսչափ հեռու սոցա իւրաքանչիւր գործից, հետևաբար և անկարող լինելով ի մօտոյ վերահասու ու տեղեակ գտնվիլ սոցա ամեն արարքներին, «Մշակը» ստիպված պիտի լինէր բաւականանալ լոկ ընդհանուր ցուցումներ անելով սոցա ունեցած թերութիւնների վերաբերմամբ։ Բայց երբ մի օր խորհուրդ յղացաւ ձեր մտերմական խմբի մէջ, որ ձեր աշխատակիցներից մէկը անպատճառ առիթ գտնէ գալ այս կողմերը, ձեզ աւելի ճիշդ տեղեկութիւններ և հաշիւ տալու համար, այդ մտքի իրագործմանից յետ, էլ սոքա դադարեցին զանց առնել «Մշակի» խորհուրդները և դիտողութիւնները, երբ առաջ գրեթէ միայն քէֆի համար էին կարդում նորա մշտապէս այնչափ լրջմտութեամբ արած առաջարկութիւնները։ Սորա պատճառը այն է, որ՝ գող սիրտը դող. մինչև ձեր աշխատակցի Կ. Պօլիս գալը, սոքա վստահ էին, որ մի որ և իցէ կ. պօլսեցի ազնիւ երիտասարդ լաւ իմանալով սոցա դաւաճան և մատնիչ բնաւորութիւնը, սիրտ չէր անի սակայն շատ էլ պարզութեամբ բաց անել սոցա բոլոր օյինները, որովհետև այդպիսի դէպքում խեղճ ճշմարտասէր երիտասարդ թըղթակիցը բաւական կը պատժվէր, տեղացի լինելով։

Մինչդեռ ուրիշ բան է սոցա յարաբերութիւնը ինձ հետ, թէկուզ հազար տեսակ էլ հայհոյանք, լուտանք ու կեղտոտութիւններ էլ գըրեն իմ դէմ, թէկուզ հարիւր անգամ էլ դատ սկսեն ու մատնութիւններ անեն, դարձեալ գիտեն, որ մի օտարահպատակ անկախ մարդից մեծ բան չը պիտի կարողանան վաստակել, մանաւանդ որ իրանք էլ իմանալով իրանց սարկական և թուլասիրտ յատկութիւնները, համոզուած են, գուցէ որ անկարող լինել տանել իրանց իմ դէմ փորձած հարուածների contre-coup-ները։ Այսպիսով ուրիշ ելք չը մնաց սոցա համար, բացի միայն ուշի ուշով հետևել «Մշակին» իմ գրած թղթակցութիւններին և ուժերը մի արած ամեն կողմից գալ պաշտպանել իրանց գըլուխը բոլոր հրատարակութեանց և մերկացմանց դէմ։ Այս նպատակին աւելի յաջողութեամբ հասնելու համար, սոքա ընտրել են երկու կենտրոն՝ Թիֆլիսը, ուր նստած է սոցա մի խենթ մարգարէն և Կ. Պօլիսը, ուր ունեն սոքա կեղտերի ընդհանուր չահերով կապված մի քանի լրագիր, ընդ առաջնորդութեամբ ի հարկէ Թերջիմանի Էֆքեարի։

Այսպիսով «Մշակին» իմ գրած նամակներին ցնդաբանական բացատրութիւնները և հասարակական «հերքումները» կանոնաւոր կերպով երևում են «Մասիսի» և «Թերջիմանի» մէջ, իսկ այստեղ գրածներիս պօլսական թարգմանութիւնը երևում է անդադար այդ տեղի մի «յառաջադէմ» լրագրի էջերում։ Куликъ кулика видитъ изъ далека. լաւ են գտել միմեանց....

Կ. Պօլսի մէջ կայ մի խումբ մարդիկ, որոնք կաթօլիկութիւնից հազար ու մէկ դէմոնստրացիաներով լուսաւորչականութեան դիմելով, յոյս ունէին ազգի գլխին մի տեսակ խալիֆութիւն անել՝ կրօնաւորը պատրիարք կամ կաթողիկոս լինել, գրասէրը հարստութեան և արձաններին արժանանալ, արհեստաւորը համայն ազգի ուշադրութեան և խրախուսանքին և այլն. այս ամենը ի հարկէ իբր «արժանի» վարձատրութիւն իրանց ցոյց տուած «մեծ հայրենասիրութեան» և «զոհաբերութեանց»։

Առաջի անգամ ի հարկէ ամեն կողմից իւրաքանչիւր հայ, ինչով միայն կարող էր, սկսեց իր մեծարանքն ու համակրութիւնը յայտնել նրանց։ Բայց երբ ամեն կողմից տեսան, որ սոքա շատ մոռանում են իրանց չափը և «ազգասիրութիւնը» շատ են չափազանց կերպով գործ ածում ի նպաստ իրանց գրպանին և ի վնաս ազգի որբերին, այդ ժամանակ ի հարկէ ամեն տեղից սկսեցին վզին խփել ու դուրս վռնդել։

Հիմայ գանք միւս տեսակ փորձաւ ունեցողներին՝ մամուլին և ինտելլիգէնցիային։ Սորանք էլ տեսնելով, որ իրանց բոլոր կեղտոտ արարքները հետզհետէ պիտի հրապարակ հանվեն, էլ բաները գործները մի կողմը դրած սկսեցին այժմ իրանց գլխաւոր զբաղմունքը շինել «Մշակը» և նորա աշխատակիցը։ Օր չի անցնի, որ այստեղի լրագիրներից գոնէ երեքը չունենայ յօդուած, մի անզօր զայրոյթով իր մասին արած այս ինչ, այն ինչ մերկացման դէմ։ Իսկ թէ որչափ գեղծ է Կ. Պօլսի մամուլը և ինտելլիգէնցիան զօշաքաղութիւնից, կեղծ ազգասիրութիւնից, դարդակախօսութիւնից և ամեն տեսակ ստոր խարդախութիւններից, ահա ապացոյցներից մի քանիսը։

Սիսի կաթողիկոսը ինը ամիս Կ. Պօլիս սպասելով ազգային ժողովի որոշման և ունենալով աշկարայ դիտաւորութիւն անաջողութեան դէպքում բաժանվել Կ. Պօլսի պատրիարքի իրաւասութիւնից, գրեթէ ոչ մի հայ լրագիր, բացի Մանզումէի Էֆքեար, ոչ մի անգամ չը յիշեցրեց ազգային ժողովին նորա պարտաւորութիւնները և նորա զանցառութիւններից յառաջ գալի վտանգները, որովհետև հարիւր ու մէկ տեսակ շահեր և զօշաքաղութիւններ ունենալով ազգային ժողովի մէջ պոռոտախօսող էֆենդիներից, հայ լրագրութիւնը չը համարձակվեց մատնացոյց լինել նոցա իրանց պարտաւորութեանց վրա։ Իսկ եթէ հիմայ, ընդհակառակը, ամեն կողմից սկսել են միանգամից, օր և գիշեր, յարձակվել Սիսի կաթուղիկոսի վրա, չը կարծէք, որ այդ նորանիցն է, որ այս կեղծաւոր և չահամոլ լրագիրների սիրտը այրվում է. ամենևին ո՛չ, այլ նորա համար է միայն, որ էֆենդիների հրամանը այդպէս է պահանջում։ Միթէ իրաւացի չէ այժմ «Մանզումէն» երբ հրատարակել է իր ընթերցողաց՝ թէ տեսնելով վեց հայ թերթերի այս տեսակ անպիտանութիւնները, նա ամենայն սիրով տեղի կը տայ իր լրագրի մէջ ոչ միայն այն յօդուածներին, որոնք ընդդէմ Սիսի կաթուղիկոսին են, այլ եւ ի նպաստ։ Մինչդեռ այսպիսի անաչառ և ազատ վարմունքի համար այդ խեղճ լրագիրը ուրիշ օր չէ տեսնում փարիսեցիների ձեռքից բացի զայրոյթ և դաւ...

Պատրիարքարանի բոլոր պաշտօնեաները չը ստանալով ռոճիկ, սնդուկի դարդակութեան պատճառով, բոլոր ընթացիկ գործերը թողել են առ կախ, ինչու. որովհետև տասնեակ հազարներով ճառեր տրաքացնող փարիսեցիները միայն խօսքով են հայրենասէր, այլ ո՛չ մի կոպէկ անգամ տալու իրանց պատրիարքարանը և պատրիարքին պահելու համար։

Ազգային հիւանդանոցի հոգաբարձութիւնը երեկ խմբովին հրաժարական տուաւ, թողնելով հիւանդանոցի մէջ վեց հարիւրից աւելի որբ ու անկարներին անտէր անտերունչ. ինչու. որովհետև քսան հազարներով այդ հիւանդանոցի պարտքում կեցցէներով տարեդարձներ կատարող խաբեբայ չարլատանները, որոնք ամեն տեսակ ապականութեանց համար այնչափ առատ են, ոչինչով չեն ուզում օգնել հիւանդանոցին։

Ո՞րը ասեմ, որով վերջացնեմ ցոյց տալու համար ձեզ թէ՝ որչափ սուտ է, կեղծ ու խաբեբայ այստեղի ինտելլիգէնցիան. որչափ անօգուտ և ապարդիւն է նա նոյն իսկ Կ. Պօլսի հայերի կարեաց անշահախնդիր ու օրինաւոր կերպով ծառայելու համար, էլ ո՞ւր մնաց Հայաստանը «լուսով» փրկելու։ Սուտ են, հարիւր անգամ սուտ են սոցա բոլոր ճառերը, բոլոր խօսքերը, շարժուածքը, գործունէութիւնը, վասնորոյ մի օր առաջ պիտի բարութիւն անենք Հայաստանի ժողովրդին, յայտարարելով, հրատարակելով, արձարծելով համայն հայ աշխարհի մէջ, թէ՝ Հայաստանի հայ ազգաբնակութեան համար մայրաքաղաքների ինտելլիգէնցիայի կողմից չը կայ մի մանանեխի, մի կոպեկի չափ օգուտ. վասնորոյ թողնելով հայկական հարցի հոգացողութիւնը Ներսէս պատրիարքի կամ վերջապէս մի խումբ անհատների վրա, ընդհանուր հայ երիտասարդութիւնը, որի մէջ դեռ կայ մի ազնիւ սիրտ, պիտի սկսէ մտածել վերջապէս թէ՝ որը պիտի լինի իր անելիքը և կատարելիքը Հայաստանի ժողովրդի բարձի թող արած վիճակին, նորա անչափ կարեաց և պէտքերին դարման տանելու համար թէ ռեֆորմները կատարվելուց առաջ, թէ նորանից վերջը. ահա սա է հերթական հարցը Հայաստանի ժողովրդին սրտացաւ իւրաքանչիւր ազնիւ հայի համար. հնարք գտնենք հայրենիքին անմիջապէս ձեռք մեկնելու մասնագէտ մարդիկ թէ դրամ ուղարկելով այն տեղ։

Գրիգոր Նիկողոսեան